

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

Меркотан Леся Йосипівна,

асп.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті розглядаються підходи до класифікацій засобів реалізації інтертекстуальності. Основну увагу зосереджено на ремінісценції, алюзії та цитаті як формах вираження міжтекстових зв'язків.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекст, ремінісценція, цитата, алюзія, міжтекстовий зв'язок.

Зважаючи на те, що теорія інтертекстуальності є лінгвістичним напрямом, що активно розвивається, термінологічний апарат цієї теорії та її складових знаходиться в процесі становлення. Вже існують спроби класифікації інтертекстуальних елементів та міжтекстових зв'язків. Найбільш послідовними є дві спроби систематизації цих феноменів. Одна з них належить П. Х. Торопу [Тороп 1981], автором другої, найзагальнішої класифікації, є Ж. Женет [Genette 1982]. У розробку проблеми класифікації інтертекстуальності істотний внесок зробила Н. О. Фатеева, узагальнивши та поєднавши зазначені класифікації [Фатеева 2007].

Актуальність дослідження мотивується необхідністю вивчення проблеми класифікації інтертекстуальних елементів, яка становить чималий інтерес у теоретичних і практичних аспектах, а також потребою опису основних засобів міжтекстових зв'язків.

У статті поставлено за **мету** дослідити підходи до класифікації інтертекстуальності у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві, встановити найпоширеніші засоби вербалізації інтертекстуальності та з'ясувати їхню суть. Предмет дослідження – категорія інтертекстуальності. Об'єкт дослідження – засоби реалізації категорії інтертекстуальності, зокрема ремінісценція, алюзія, цитата.

Розглянемо декілька класифікацій інтертекстуальності та спробуємо виявити спільні характеристики підходів до цього феномену, що надаються різними авторами.

У статті "Проблема інтексту" П. Х. Тороп [Тороп 1981] пропонує вважати будь-який акт співвіднесення текстових елементів метакомунікацією. У її процесі створюються метатексти – первинний текст виступає у якості прототексту, на основі якого створено новий текст. Із метою інтерпретації мовного вираження, яке пов'язує даний текст (частину тексту) з іншим текстом (частиною тексту), необхідно з'ясувати його функцію в даному тексті й фіксувати актуальний зв'язок із вихідним текстом, тобто визначити його тлумачення за допомогою вихідного тексту. "Текст, представлений будь-якою своєю частиною в іншому тексті, стає текстом, що описує, тобто метатекстом" [Тороп 1981, 39]. Тороп вводить поняття інтексту – семантично насиченої частини тексту, сенс і функція якої визначаються подвійним описом. Під час класифікації інтекстів учений бере до уваги спосіб примикання мета-

тексту до прототексту (стверджувальний чи полемічний), рівень примикання (явний чи прихований), а також фрагментарність чи цілісність тексту, що примикає.

Ж. Женет [Genette 1997] у книзі "Палімпсести: література в другому ступені" запропонував п'ятичленну класифікацію різних типів взаємодій текстів:

1) інтертекстуальність як "співприсутність" в одному тексті двох і більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо);

2) паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовку, післямови, епіграфу;

3) метатекстуальність як критичне посилання чи коментар на свій передтекст;

4) гіпертекстуальність як осміювання чи пародіювання одним текстом іншого;

5) архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів [Genette 1997, 1–5].

Однак обидві класифікації мають досить загальний характер і не охоплюють усіх комбінацій диференційних ознак міжтекстових взаємодій. Н. О. Фатєєва, віддаючи належне класифікаціям П. Х. Торопа та Ж. Женет, пропонує нову типологічну схему, яка повинна містити ознаки, релевантні як для однієї, так і для другої системи, й охоплювати раніше не окреслені принципи систематизації. Тому в основі класифікації, запропонованої Н. О. Фатєєвою, знаходяться основні класи інтертекстуальних відношень, відзначені Ж. Женет, а принципи, запропоновані П. Х. Торопом, стають точкою відліку для таких категорій, як атрибутивність-неатрибутивність запозиченого тексту чи його частини, явний чи прихований характер атрибуції, спосіб та обсяг представлення вихідного тексту в тексті-реципієнті. Крім того, Н. О. Фатєєва поділяє погляди І. П. Смірнова [Смирнов 1995] про розмежування конструктивної та реконструктивної інтертекстуальності, виділяючи такі типи інтертекстуальності: 1) власне інтертекстуальність, яка утворює конструкції "текст у тексті", до якої належать цитати з атрибуцією та без атрибуції, атрибутивні та неатрибутивні алюзії, центонні тексти; 2) паратекстуальність чи відношення тексту до свого заголовку, епіграфа, післямови (цитати-заголовки, епіграфи); 3) метатекстуальність як переказ та посилання на передтекст, яка включає інтертекст-переказ, варіації на тему передтексту, дописування "чужого" тексту, мовна гра з передтекстами; 4) гіпертекстуальність як осміювання чи пародіювання одним текстом іншого; 5) архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів [Фатєєва 2007, 121].

Ю. О. Башкатова [Башкатова 2006, 22] виділяє симетричні та несиметричні засоби реалізації інтертекстуальності. До перших належать ті види "чужого слова", які близькі за змістом до прототексту, інтерпретуються в позитивному аспекті (варіації цитат, точні цитати, гра заголовку, алюзії, повтор ритміко-синтаксичних моделей, нові трактування традиційних образів і сюжетів, ремінісценції, інсценування та інше). До других належать ті ж самі засоби, але з протилежним змістом: полемічне цитування, варіювання сюжетів, образів, інтерпретація ідей у сатиричному аспекті.

У монографії "Синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу" Н. В. Кондратенко пропонує класифікацію інтертекстуальності, виокремлюючи інтертекстуальну міфологізацію, інтертекстуальну цитацію, інтертекс-

туальну номінацію, інтертекстуальну алюзію та інтертекстуальну стилізацію [Кондратенко 2012, 176].

У дисертаційному дослідженні В. В. Рижкова виділяє такі інтертекстуальні елементи типу міжтекстової взаємодії "текст – текст" як заголовок, епіграф, цитата, алюзія [Рижкова 2004, 11].

Л. В. Грек, спираючись на структурно-семіотичний підхід, розроблений тартусько-московською школою, як основну структурну одиницю інтертекстуальності розглядає цитату, за якою закріплює статус родового поняття. У такому розумінні цитата включає в себе власне цитату – точне відтворення будь-якого фрагмента чужого тексту, алюзію – натяк на історичну подію, побутовий або літературний факт, що мають бути відомими читачу, та ремінісценцію – небувальне відтворення, несвідоме або свідоме, чужих структур, слів, що наводять на спогад про інший твір [Грек 2006, 6].

Розглянемо детальніше засоби вираження інтертекстуальності, які стали об'єктом вивчення більшості дослідників, та їхнє тлумачення українськими та зарубіжними лінгвістами.

У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" за редакцією В. Т. Бусела натрапляємо на такі визначення засобів реалізації інтертекстуальності, які є найпоширенішим об'єктом дослідження науковців: алюзія – уживаний у художньому творі як риторичний прийом натяк на загальновідомий історичний, літературний чи побутовий факт [ВТССУМ 2009, 24]; ремінісценція – 1) Невиразний спогад, відгомін якоїсь події або враження. 2) Відгомін у художньому творі якихось мотивів, образів, деталей тощо з широковідомого твору іншого автора. || Повернення у музичний твір мотиву або теми, що прозвучали раніше. 3) Поліпшення відтворення запам'ятовуваного матеріалу, яке спостерігається через деякий час після його заучування [ВТССУМ 2009, 1212]; цитата – точний, дослівний уривок з якого-небудь тексту. || Уривок мелодії, музичного твору [ВТССУМ 2009, 1586].

На думку М. М. Бахтіна, найважливішим різновидом "об'єктного чужого слова" є ремінісценція. Ю. О. Башкатова визначає ремінісценцію як "...прийом, який полягає у відтворенні відомих читачу "чужих" висловлювань шляхом перенесення їх частково з одного контексту в інший та наповнення їх новими відтінками змісту" [Башкатова 2006, 22].

В. С. Халізев називає ремінісценцію "образами літератури в літературі" та вважає найпоширенішою формою цитату, точну та неточну, у лапках і приховану, підтекстову [Халізев 2002, 287].

Н. Г. Владімірова тлумачить алюзію як стилістичну фігуру, натяк на відомий літературний чи історичний факт, риторичну фігуру. Ремінісценція, на думку дослідниці, є спогадом про художній образ, твір чи запозичення автором художнього образу чи елементів "чужого" твору [Владімірова 2001, 144].

На думку Н. О. Фатєєвої, алюзія – запозичення певних елементів передтексту, за якими відбувається їх упізнавання в тексті-реципієнті, де й здійснюється їхня пре-

дикація [Фатеева 2007, 128]. Від цитати алюзію відрізняє те, що запозичення елементів відбувається вибірково, а ціле висловлювання або частина тексту-донора, які співвідносні з новим текстом, присутні в останньому ніби "за текстом" – тільки імпліцитно [Фатеева 2007, 129]. Дослідниця вважає, що алюзія може ставати ремінісценцією та навпаки.

У своїй науковій розвідці Н. В. Кондратенко погоджується з Н. О. Фатеевою та зазначає, що алюзія відрізняється від цитати своїм імпліцитним характером: прямого запозичення немає, а наявний текст лише викликає певні асоціації з передтекстом. Реципієнт повинен самостійно встановити семантичний зв'язок із текстом-першоджерелом, а асоціації, що виникають у процесі ідентифікації, ускладнюють загальну семантику тексту, накладаючись на авторські асоціації [Кондратенко 2012, 190].

Деякі дослідники (О. С. Євсєєв, В. П. Москвін) диференціюють номінативну алюзію та алюзивну цитату, розуміючи під номінативною алюзією посилання на якийсь факт, подію, об'єкт, особу через фрагментарне і неточне відтворення тексту [Москвін 2002, 65], а під алюзивною цитатою – повне і точне відтворення частини якогось тексту [Москвін 2002, 66].

Вивчаючи реалізацію категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті, В. В. Рижкова виділяє в художніх текстах такі види алюзій: 1) алюзії, що є цілком очевидними через популярність їхнього джерела чи завдяки наявності його в тексті; 2) алюзії, розуміння яких є ускладненим. Така типологізація алюзій проводиться з урахуванням наявності атрибуції з вказівкою характеру атрибуції: пряма чи зашифрована [Рижкова 2004, 13].

Інтертекстуальні елементи, які ототожнюються з цитацією, отримали різну назву в різноманітних дослідженнях – псевдоцитата (М. І. Булах), прихована цитата (В. П. Андросенко), цитата-ремінисценція (Л. П. Дядечко), текстова ремінисценція (З. Г. Мінц, А. Є. Супрун), квазіцитата (О. А. Земская).

Н. А. Кузьміна розрізняє поняття "цитація" і "цитата": "Цитація – процес енергообміну між прототекстом (прототекстами) і метатекстом. Цитата (у широкому значенні) – інтертекстуальний знак з високим енергетичним потенціалом, що дає змогу йому просуватися в часі та просторі інтертексту, накопичуючи культурні змісти і, з огляду на це, збільшуючи імпліцитну енергію" [Кузьміна 2007, 99].

За Н. О. Фатеевою, цитата – відтворення двох чи більше компонентів тексту-донора з власною предикацією [Фатеева 2007, 122]. Цитата активно націлена на радість упізнавання, але ця спрямованість може бути як експліцитною, так й імпліцитною. Тому цитати можна класифікувати за ступенем їхньої атрибутивності щодо вихідного тексту, а саме за тим, чи виявляється інтертекстуальний зв'язок з'ясованим фактором авторської побудови та читацького сприйняття тексту чи ні [Фатеева 2007, 122].

Особливість цитати полягає в тому, що вона експліцитно вказує на присутність чужорідного фрагмента тексту-джерела для певного текстового простору. І. В. Алещанова стверджує, що цитація відрізняється від інших способів репрезентації чужого мовлення експліцитним маркуванням, структурно-семантичною

тотожністю з відповідним фрагментом тексту-джерела, зазначенням авторства [Алещанова 2000].

Д. Б. Гудков, В. В. Красних, І. В. Захаренко, Д. В. Багаєва класифікують цитати згідно з особливостями їхнього вживання та розрізняють випадки використання: "канонічна" – цитата наведена без змін і "трансформована" – цитата змінена, проте її легко впізнати [Гудков, Красных, Захаренко, Багаева 1997, 111]. Автори зазначають, що можлива ширша класифікація цитат на дві групи згідно з критерієм їхнього зв'язку з текстом-джерелом: ті, що втратили зв'язок із передтекстом, і ті, що міцно пов'язані з ним.

Згідно з визначенням Г. І. Лушнікової, "...цитату можна інтерпретувати як підведення під художню модель нової ситуації за умови збереження загального змісту вихідної моделі дійсності" [Лушникова 1995, 32].

Найпоширенішим способом реалізації інтертекстуальної цитації Н. В. Кондратенко вважає застосування чужого тексту в трансформованому вигляді – з частковими формально-семантичними змінами передтексту. Таких варіантів трансформації декілька, причому їх здебільшого поєднано в одному тексті, наприклад: 1) фрагментація та заміна окремих лексичних компонентів цитати; 2) зміна граматичних форм мовних одиниць, що входять до цитати; 3) контамінація різних цитат; 4) використання окремих компонентів, частин цитати [Кондратенко 2012, 188].

Отже, результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що питання класифікації засобів реалізації категорії інтертекстуальності залишається дискусійним, оскільки ще й досі не визначено єдиних критеріїв щодо класифікації форм вираження інтертекстуальності. Аналіз наукових розвідок свідчить, що до засобів вираження інтертекстуальності, які найчастіше виділяють науковці, належать ремінісценція, алюзія, цитата, проте в мовознавчій літературі ці поняття тлумачаться по-різному, а деколи навіть ототожнюються. Розходження в поглядах щодо трактування зазначених феноменів є підставою для уточнення висловлених раніше в лінгвістичній думці міркувань про визначення, роль та місце ремінісценції, алюзії та цитати як засобів реалізації інтертекстуальності.

Результати нашого дослідження висувають наступні перспективи подальших розвідок цієї теми: 1) аналіз української прози початку ХХІ століття з метою встановлення засобів реалізації категорії інтертекстуальності в зазначеному дискурсі; 2) детальне вивчення цитати, алюзії, ремінісценції як найважливіших засобів вираження інтертекстуальних відношень.

В статье рассматриваются проблемы классификации средств реализации интертекстуальности. Основное внимание сосредоточено на реминисценции, аллюзии и цитате как формах выражения межтекстовых связей.

Ключевые слова: интертекстуальность, интертекст, реминисценция, цитата, аллюзия, межтекстовые связи.

The article deals with the problem of intertextuality means classification. The main attention is paid to reminiscence, quote, allusion as forms of realization of intertextual relations.

Key words: intertextuality, intertext, reminiscence, quote, allusion, intertextual relations.

Література:

1. *Алещанова И. В.* Цитация в газетном тексте (на материале современной английской и российской прессы) : дисс. ... канд. филол. Наук : 10.02.20 / Ирина Владимировна Алещанова. – Волгоград, 2000. – 172 с.
2. *Башкатова Ю. А.* Интертекстуальность словесно-художественного портрета : учеб. пособие / Ю. А. Башкатова ; ГОУ ВПО "Кемеровский государственный университет". – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2006. – 143 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.: іл. – [ВТССУМ].
4. *Владимирова Н. Г.* Условность, созидаящая мир / Н. Г. Владимирова. – В. Новгород, 2001. – 272 с.
5. *Грек Л. В.* Интертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англomовних перекладів української постмодерністської прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 "Перекладознавство" / Грек Л. В. – К., 2006. – 16 с.
6. *Козицкая Е. А.* Смыслообразующая функция цитаты в поэтическом тексте / Е. А. Козицкая. – Тверь, 1999. – 140 с.
7. *Кондратенко Н. В.* Синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко ; за ред. К. Г. Городенської. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
8. *Кузьмина Н. А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – [4-е изд.]. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с.
9. *Лушникова Г. И.* Интертекстуальность художественного произведения / Г. И. Лушникова. – Кемерово : КемГУ. – 1995. – 82 с.
10. *Москвин В. П.* Цитирование, аппликация, парафраз: к разграничению понятий / В. П. Москвин // Филологические науки. – 2002. – № 1. – С. 63–70.
11. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний / [Д. Б. Гудков, В. В. Красных, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева] // Вестник Московского Университета. Серия 9 Филология. – 1997. – № 4. – С. 106–117.
12. *Рижкова В. В.* Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX–XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Рижкова В. В. – Х., 2004. – 22 с.
13. *Смирнов И. П.* Порождение интертекста. Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Л. Пастернака / И. П. Смирнов. – СПб., 1995. – 192 с.
14. *Тороп П. Х.* Проблема интекста / П. Х. Тороп // Труды по знаковым системам XIV. Текст в тексте. Ученые записки Тартуского госуниверситета. – Тарту, 1981. – Вып. 567. – С. 33–44.
15. *Фатеева Н. А.* Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Н. А. Фатеева. – Изд. 3-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.
16. *Хализев В. Е.* Теория литературы : [учебник] / В. Е. Хализев. – 3-е изд., исправ. и доп. – М. : Высшая школа, 2002. – 437 с.
17. *Genette G.* Palimpsests: literature in the second degree / G. Genette ; transl. Ch. Newman, C. Doubinsky. – L. ; Lincoln, NE : University of Nebraska Press, 1997. – 490 p.